

Грозьян Н.Ф.

СУЇЦИДНА ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ВИРАЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Підвищений інтерес до системного вивчення фразеології поставив перед дослідниками проблему ідеографічного описання фразеологічного складу мови. [4, с. 60; 7, с. 9] Мовні засоби вираження суїцидної поведінки людини не були предметом окремого дослідження в мовознавстві. Дане наукове дослідження є спробою вирізнити з фразеологічного складу української мови групу фразеологічних одиниць (ФО), загальною семантичною ознакою яких має екстралінгвістичну природу (всі вони позначають суїцидну поведінку людини) й описати семантичні особливості цих ФО із урахуванням досягнень сучасної фразеологічної, психологічної та соціологічної наук. Часом потрібною є праця дослідників, які належать до цілком відданих ділянок людських знань, щоб, зрештою, подати явище в усій його загальності й системності. Фразеологічна ідеографія не є винятком. У психологічному словнику поняття *суїцид* (від англ. *suicide* - самогубство) тлумачиться як акт самогубства, який здійснюється людиною в стані сильного душевного розладнання чи під впливом психічного захворювання; свідомий акт усунення з життя під впливом гострих психотравмуючих ситуацій, при яких власне життя як вища цінність є несуттєвим для людини. [8, с. 390] Узавши за основу це визначення, ми ризикуємо або розмежовувати те, що слід розглядати в сукупності, або ж об'єднати в одному ряду низку несумісних фактів, унаслідок чого ми втратимо можливість, як зазначає французький вчений Еміль Дюркгайм, “правильно судити про істинну спорідненість речей, а отже, й про їхню сукупність”. [3, с.5] Йдеться не про те, щоб із більшою чи меншою певністю визначити поняття, яке побутова свідомість вкладає в слово “самогубство”, а “встановити категорію об'єктів, які вона й далі іменує цим словом, причому встановити об'єктивно, себто як таку, що відповідає усталеній природі речей”. [3, с. 6] Якщо вважати самогубство, стверджує Е. Дюркгайм, за свідомий і цілеспрямований акт, який потребує певного напруження фізичних сил, то “до такого ж результату може призвести й негативна манера поведінки або навіть абстиненція”. [3, с. 6-7] У науковій літературі термін абстиненція (від лат. *abstinentia*, від *abstineo* - утримуюся) вживається у трьох значеннях:

1. Цілковите утримання від вживання спиртних напоїв, тютюну.
2. Статеве утримання.
3. Особливий психічний і фізичний стан, що виникає у алкоголіків та наркоманів після припинення вживання алкоголю або звичайного наркотику. [9, с.4]

Не можна розглядати в одному ряду й трактувати однаково смерть психічно хворого зі смертю розумово повноцінної людини. Чи можна стверджувати, що самогубство – це смертний акт, який жертва здійснює з огляду на його ймовірний результат? А чи жертва завдає собі смерть лише для того, щоб померти, й таким чином, самогубство є навмисне вбивство самого себе?

Побутове мислення розглядає самогубство як самовбивчий акт, здійснений людиною, котра перебуває у відчаї й не хоче більше жити. Насправді ж, як показують дослідження психологів і соціологів, якщо людина в цей момент прив'язана до життя, то їй не так легко його покинути. [дет. про це див.: 3. с. 8; 6, с. 569-573] Спільним для всіх форм самозречення є те, що акт самогубства здійснюється з цілковитим усвідомленням його наслідків. Проблема визначення категорії “суїцидна поведінка людини” досі адекватно не розв'язана. У цьому складному питанні прийнятним, на наш погляд, є визначення французького вченого Еміля Дюркгайма: “Самогубством називається будь-який смертний випадок, який прямим чи непрямым чином походить від активного чи негативного акту, здійсненого самою жертвою, котра наперед знала про можливі наслідки свого вчинку. Спроба самогубства кваліфікується так само, різниця лише в тім, що самовбивчий акт припиняється перш ніж настає смерть”. [3, с. 9]

Принагідно зауважимо, що попри загальне визнання у вітчизняній психології суїцидної поведінки як агресивної [8, с. 10], у зарубіжній психологічній науці переважає думка, що суїцид не належить до агресії. [2, с. 30]

Аналіз фразеологічного матеріалу дає підстави виділити в українській мові синонімічні ряди ФО на позначення суїцидної поведінки людини зі значеннями:

а) **повіситися**: *повиснути на гілляці* [ФСУМ, с. 654]; *повиснути на вербі* [ФСУМ, с. 654]; *встромити голову в петлю* [ФСУМ, с. 155]; *на бантину* [ФСУМ, с. 17]; *петлю на шию* [ФСУМ, с. 625]; *хоч у петлю (у зашморг) лізь* [ФСУМ, с. 440] тощо;

б) **утопитися**: *піти (на дно) раків (раки) ловити* [ФСУМ, с. 643], *піти до жаб* [ФСУМ, с. 643]; *бульки (бульбаки) пускати/пустити* [ФСУМ, с. 718]; *хоч з мосту та в воду* [ФСУМ, с. 510]; *хоч з гори та в воду* [ФСУМ, с. 510]; *хоч у Дніпро з мосту* [ФСУМ, с. 510]; *хоч під греблю* [ФСУМ, с. 196] тощо;

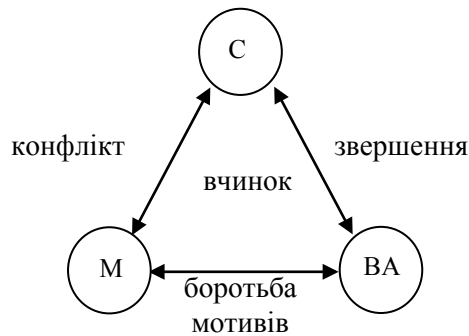
в) **застрелитися**: *пустити собі кулю в лоб (лоба, голову, в скроню)* [ФСУМ, с. 722]; *хоч кулю в лоб* [5, с. 12] тощо;

г) **заподіювати собі смерть**: *накладати/накласти (наложити) на себе руки* [ФСУМ, с. 527]; *подіяти з собою* [ФСУМ, с. 659]; *полізити (рідко лізити) живцем (живим) у могилу, в яму* [ФСУМ, с. 669]; *позбутися голови* [ФСУМ, с. 662]; *позбутися життя* [ФСУМ, с. 662]; *покінчити з собою* [ФСУМ, с. 666]; *скрутити/скручувати собі в'язи* [ФСУМ, с. 822]; *ламати/зламати (скрутити) карк* [ФСУМ, с. 413]; *підіймати (підводити, зводити і т. ін.) / підняти (підійняти, підвести, звести і т. ін.) руку/руки* [ФСУМ, с. 636] тощо;

**СУЇЦИДНА ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ВИРАЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

г) **гинути, вмирати, йти на смерть**: проливати (лити, розлити)/пролити/розливати, розілляти кров [ФСУМ, с. 708]; зложити (покласти) життя [ФСУМ, с. 338] віддати/віддавати життя [ФСУМ, с. 119]; накладати/накласти/наложити життям (душею, головою) [ФСУМ, с. 527]; віддати (покласти)/віддавати (покладати) душу [ФСУМ, с. 119]; зрощувати (скроплювати, скропляти)/зросити (скропити) [власною (своєю)] кров'ю землю (шлях) [ФСУМ, с. 346]; поплатитися життям (головою) [ФСУМ, с. 675]; заплатити (діал. приплатити) життям [ФСУМ, с. 315]; ставати/стати до стінки [ФСУМ, с. 856]; зложити (покласти) голову [ФСУМ, с. 338] тощо.

Досліджений матеріал засвідчує, що на позначення суїцидної поведінки людини ФО передають: 1) **повний вчинковий акт (ВА)** 2) **неповний ВА**. При повному ВА діє закон внутрішнього визрівання вчинку (закон достатньої підстави) (дет. про це див. 6, с. 190). Ситуаційний конфлікт переходить у мотиваційну амбівалентність, а потім у ВА:

С – ситуація
М – мотивація
ВА – вчинковий акт

Проілюструємо ці положення конкретними прикладами:

*Я поки й віку, не збагну, як Нечипір Безхлібний міг у тридцять шостому році **пустити собі кулю в скроню*** (Н.Тихий). ФО **пустити собі кулю в скроню** (застрелитися) [ФСУМ, с. 722] передає, що акт самогубства звершився, практична дія вчинку відбулася, причиновий ланцюг замкнувся – Нечипір Безхлібний застрелився;

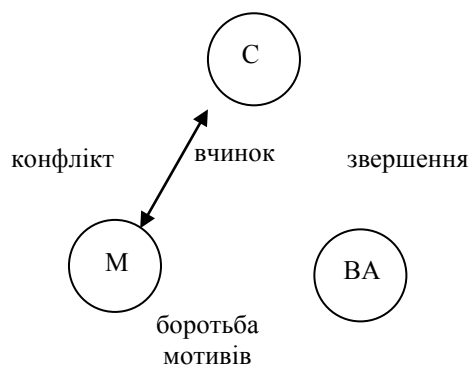
*Дочко! Наталочко! – закричала мати. – Невже задумала **руки на себе накласти!***.. Та дочка не відгукувалась (С. Олійник). ФО **руки на себе накласти** (кінчати життя самогубством, заподіювати собі смерть) [ФСУМ, с. 527] передає, що ВА звершився, індивід вчинив акт самогубства;

*Про М.Є.: одержав учора листа від доктора. М.Є. **покінчив з собою** пострілом з револьвера (В. Ленін).* ФО **покінчив з собою** (позбавити себе життя, вчинити самогубство) [ФСУМ, с. 666] передає, що акт самогубства звершився, причиновий ланцюг замкнувся – М.Є. застрелився тощо.

Здійснений аналіз дає підстави вважати, що повний ВА самогубства передається невеликою кількістю ФО (близько 15% від усього загалу ФО на позначення суїцидної поведінки). Це дієслівні ФО, що в реченнях виконують синтаксичну функцію присудка.

Встановлено, що 85% дослідженого фразеологічного матеріалу на позначення суїцидної поведінки передають неповний ВА. Закон внутрішнього визрівання вчинку діє не завжди. Жодний психічний акт не здійснюється, поки остаточно не визріває його ситуаційний момент. Наявність ситуації чи ситуаційного конфлікту, що тільки переходить у мотивацію, передається ФО:

Не скакати ж мені з оцієї кручі в море! – сказав Ломицький. – Скакайте, то пойму віри, - сказала Марта Кирилівна. – *Але ж я **собі скручу в'язи!*** - крикнув Ломицький (Іван Нечуй-Левицький). ФО **собі скручу в'язи**

[ФСУМ, с. 822] передає наявність ВА, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, а фіксується лише наявність ситуації: далі знаходиться море, якщо Ломицький ступить, то заподіє собі смерть;

*Нелегко без грошей. Саме легше **петлю на шию** або з мосту та в воду* (А. Тесленко). ФО **петлю на шию** (повіситися) [ФСУМ, с. 625] передає наявність ВА, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, а фіксується лише перший момент учинку – ситуація: неможливість існування без грошей;

Де голову приклонити (хлопцям)? Ще під будень сяк-так на роботі.. А як вечір настане або свято,

або *зостався хто який день без роботи... Хоч під греблю!..* (Панас Мирний). ФО *хоч під греблю* (уживається для підкреслення безвихідного становища) [ФСУМ, с. 196] передає наявність ситуації: неможливість існування в бідності, у злиднях;

Черниш думав про це. Справді, що понесло його в ті ворота, де він – дуже ймовірно – міг позбутися голови? (О. Гончар). ФО *позбутися голови* (загинути, вмерти) [ФСУМ, с. 662] передає наявність ВА, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, а фіксується лише перший момент учинку – ситуація: Черниш пішов у ті ворота, де міг заподіяти собі смерть.

Загострення ситуаційного конфлікту, виникнення колізії (**колізія** від лат. *collisio*, від *collido* – стикаюся) – зіткнення протилежних сил, інтересів, прагнень [9, с. 277] переживаються людиною як амбівалентний стан, роздвоєння, як неможливість діяти, як перешкода, котру треба ліквідувати, “очиститися” від неї. Людина має тенденцію втручатися в ситуацію, доводити її до конфліктного стану, колізії, а потім – ліквідувати цей стан (закон *драматичного перебігу почуттів*). [6, с. 191]

Чим більше загострюється ситуаційний конфлікт, тим інтенсивнішою стає емоційна реакція на нього й необхідність катарсису. У науковій літературі термін **катарсис** (від грец. *καθάρσις*, букв. очищення) – це стан внутрішнього очищення, що настає після певних переживань та потрясінь. [9, с. 260] Очищення від амбівалентності, те чи інше її прикриття, усунення однієї з суперечливих сторін учинку становить суть катарсису (очищення).

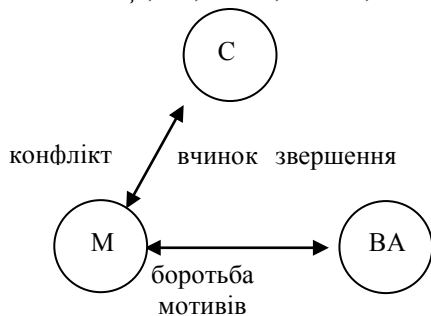
Завершений катарсис властивий лише реальному вчинкові, який виступає радикальним засобом очищення людини від амбівалентних почуттів, що пригнічують. Правда, не кожним учинком і не повністю можна здійснити таке очищення. Але іншим шляхом його взагалі досягти неможливо. [6, с. 292] Катарсис здійснюється на основі мотиваційної сфери. Вона є продовженням розвитку ситуації, усвідомленням ситуаційних відношень. Мотивація, зрештою, лише загострює ситуаційний конфлікт, у ньому самому відшукуються механізми і шляхи його подолання, визначаються напрям і характер зміни ситуації. Мотиваційна амбівалентність посідає тепер місце ситуаційного конфлікту. Ні ситуативно, ні мотиваційно суперечності буття не знімаються. Вони тільки усвідомлюються. З цього приводу дослідження психологів показують, що “... завжди перед людиною залишається можливість діяти і так, і інакше. Лише *практична дія вчинку є замиканням причинового ланцюга*” [6, с. 191].

У міру розгортання мотивації в її складності, амбівалентності (роздвоєності) інколи вчинок самогубства як реальна дія затримується, і притуплюється воля до його здійснення.

Мотивація ще не втратила для свідомості людини свій амбівалентний характер:

Василію... Одумайся лиш краще. Пожалій і себе, і її (Мотрю). Вона всю ніч тільки про тебе і балакала. Тебе візьмуть – вона з собою що-небудь подіє (Панас Мирний) (Мотря перебуває у стані пригнічуючих амбівалентних почуттів: без Василя життя – не життя);

Якби не Яковець, то, може, сама б, жива за ним (Петрусем) у могилу ползла (П. Григоренко) (може

і довелось б заподіяти собі смерть, коли б не було Яківця);

Да, коли б от немов сталося – всі діти вимерли за одну ніч на всій землі... я б, мабуть, на ранок пустих би собі кулю в голову (А. Головка) (вчинковий акт може і звершився б, а може і ні, коли б діти на всій землі вимерли за одну ніч);

- *Коли хочеш позбутися життя, то вийди з хати, - понуро перший відказав і змовк* (Леся Українка) (індивід може діяти і так, і інакше – рішення немає; вчинковий акт міг би відбутися при умові, якщо об'єкт вийшов би з хати);

- *Немає у мене ні хати, ні роду, Один, як берізка в тяжкую негодую, - Хоч з мосту та в воду!* (С. Яричевський) (індивід перебуває у стані пригнічуючих амбівалентних почуттів).

ВА самогубства передається такими ФО: *подіяти з собою* (покінчити життя самогубством) [ФСУМ, с. 659]; *жива у могилу ползла* (заподіяти собі смерть, позбавити себе життя) [ФСУМ, с. 669]; *пустих собі кулю в голову* (застрелитися) [ФСУМ, с. 722]; *позбутися життя* (померти, загинути) [ФСУМ, с. 662] тощо, а вузький контекст вказує на те, що ВА неповний, фіксується лише другий момент учинку – наявність мотивації.

Для здійснення ВА людина готує необхідні умови. Зовнішні умови появляються, в основному, несподівано: [Тимоха (з сльозами)]: *Пропало чотирнадцять з полтиною ні за цапову душу!.. Одне тепер зосталось мені: коли не в річку, то на бантину!* (М.Кропивницький).

Коли є наявні внутрішні умови для здійснення ВА, зовнішніми умовами можна знехтувати. Суб'єктивна готовність до вчинку (внутрішня умова) насамперед формується в уявленні того, що треба

**СУЇЦИДНА ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ВИРАЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

здійснити. Внутрішня умова ніколи не зникає й виражає неминучу необхідність ВА: *І саме тому, що – на випадок катастрофи – у нього було тепер чим покінчити з собою, він почував себе майже в цілковитій безпеці* (О.Гончар) (індивід внутрішньо готовий вчинити самогубство, але відсутні зовнішні умови – катастрофи немає);

- *Коли б ти знав, як мені хочеться вмерти. Отак би руки сама на себе й наложила...* (Панас Мирний) (індивід підготував себе до однозначного рішення – вчинити самогубство);

Молоде, одважне, В бою як буде необачне, То може згинуть неборак; Тоді [тоді] не буду жити чрез силу, Живцем полізу я в могилу, Ізгину (І. Котляревський) (індивід внутрішньо готовий до вчинку самогубства, але ще відсутні зовнішні умови для його звершення – не згинув неборак);

Рідне мені все, що українське, і я готовий покласти голову за свій народ, за його звичаї (Р. Іваничук) (індивід за українське, за все рідне готовий йти на смерть);

За правду, як треба того, накладу Не жаліючи я головою (І. Манжура) (індивід за правду готовий вмерти);

Я боротись за правду готов, Рад за волю пролить свою кров (І. Франко) (індивід за волю готовий йти на смерть);

Наш Гектор міг життя віддати, жінку залишити, осиротити сина для рятунку або для честі Трої (Леся Українка) (Гектор для честі Трої зможе йти на смерть);

Хоч би життям прийшлося приплатити, А зроблю все (І. Франко) (індивід внутрішньо готовий заподіяти смерть собі);

Я до стінки знову стану – обличчя й груди під вогонь (В. Сосюра) (індивід внутрішньо готовий заподіяти собі смерть);

Готова за волю щохвилини життя віддати молоде (В. Сосюра) (індивід за волю готовий йти на смерть) тощо.

У наведених реченнях ВА самогубства передається такими ФО: *покінчити з собою* (позбавити себе життя, вчинити самогубство) [ФСУМ, с. 666]; *наложити на себе руки* (кінчати життя самогубством, заподіювати собі смерть) [ФСУМ, с. 527]; *покласти голову* (загинути в боротьбі) [ФСУМ, с. 338]; *накласти голову* (гинути, умирати...) [ФСУМ, с. 527]; *життя віддати* (загинути, борючись за кого-, що-небудь, захищаючи когось, щось) [ФСУМ, с. 119] тощо, а вузький контекст вказує на те, що ВА самогубства неповний, а фіксується лише внутрішня готовність людини до ВА.

На позначення неповного ВА самогубства вживаються, в основному, дієслівні ФО. Трапляються випадки вживання адвербіальних ФО із сполучником *хоч*: *хоч з мосту та в воду; хоч у Дніпро з мосту; хоч під греблю; хоч у домовину лягай; хоч лягай та помирай; хоч кулю в лоб* тощо. М.Ф.Алефіренко з цього приводу зазначає, що “допустовий сполучник *хоч* виступає тут структурно і семантично облігаторним компонентом, без якого фразема перетворюється у синтаксичне словосполучення”. [1, с. 64]

Проведений аналіз фразеологічного матеріалу дає змогу констатувати, що ФО слугують особливими мовними формами фіксації значень психологічних понять.

Перелік умовних скорочень

англ. – англійського

грец. – грецького

дет. – детальніше

див. – дивіться

діал. – діалектне

лат. – латинського

с. – сторінка

т. ін. – таке інше

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К.: Наукова думка, 1993. - Кн. 1-2.

--

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. - Харків: Вища школа, 1987. - 134 с.
2. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. - С.-Петербург: Питер, 2000.- 352 с.
3. Дюркгайм Е. Самогубство: Соціал. досл. / Пер. з фр. Л.Кононович. - К.: Основи, 1998. - 519 с.
4. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. - Ташкент: ФАН, 1988. - 91 с.
5. Коломієць М. П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. - К.: Радянська школа, 1988. - 200 с.
6. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 4-те вид., стереотип. - К.: Либідь, 1999. - 632 с.
7. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). – К.; Сімферополь, 1997. - 252 с.
8. Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. - 2-е изд., исправл. и доп.. - М.: Политиздат, 1990. - 494 с.
9. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. - К.: Наукова думка, 2000. - 662 с.